

آفرینش آسمانها و زمین

از دیدگاه مفسران معاصر

چکیده

زهرا حاتم^۱

این مقاله در مورد آفرینش آسمان ها و زمین از دیدگاه مفسران معاصر است. این موضوع به قدری پر اهمیت است که از دیرباز دانشمندان و متفکران بسیاری به تفکر در راز آفرینش پرداخته اند و بسیاری از اندیشمندان از این طریق به عظمت این جهان و عظمت خالق آن اعتراف کرده اند که این جهان توسط خالق قادر و مدبر آفریده شده و اداره می شود. طبق آیات و روایات معصومین (ع)، آسمان ها و زمین در طی شش روز آفریده شده اند که دوروز برای آفرینش آسمان ها، دوروز برای آفرینش زمین و دوروز برای اقوات و نیازمندی های زمین. کلمه روز در قرآن به معانی متفاوتی بکار رفته و در اینجا به معنی دوران می باشد. و هر دوران ممکن است میلیون ها سال به طول انجامیده باشد. قرآن کریم آفرینش آسمان ها را از حالت گازی شکل بیان کرده و آفرینش همه موجودات را از آب دانسته است. نظام شگفت انگیز این جهان، بلکه نظام هر ذره ای از ذرات بی نهایت آن، ساختمان هر سلول و حرکت منظم هر پدیده گواه بر این است که این موجودات از روی نقشه و تدبیر آفریده شده اند و محال است بدون مداخله یک قدرت بزرگ دانا و توانا، این نظم و ترتیب بوجود آمده باشد.

کلید واژه ها: آسمان، زمین، سبع سماوات، مراحل خلقت

مقدمه

موضوع این مقاله درباره آغاز خلقت و چگونگی آفرینش آسمانها و زمین از دیدگاه مفسران معاصر است. از دیرباز دانشمندان زیادی در پی این حقیقت که این جهان و کیهانشان ها چگونه به وجود آمده اند و آغاز خلقت آنها چه موقع بوده است و مفسران و

¹. پایه پنجم، مدرسه علمیه الزهرا (سلام الله)

دانشمندان بسیاری از تفکر در نظام هستی و این نظم و هماهنگی بین تمام کرات و سیارات، به وجود خالق مدبر و قادر و توانا پی میبرند. در مورد اینکه هدف از خلقت چیست، این است که این جهان از روی نقشه و تدبیر آفریده شده است و محال است بدون مداخله یک قدرت بزرگ دانا و توانا و حکیم این نظم و ترتیب بوجود آمده باشد.

در این مقاله به طور خلاصه به چگونگی آفرینش آسمانها و زمین از دیدگاه چند مفسر دوره معاصر میپردازیم. نظریات علامه سید محمد حسین طباطبائی مؤلف تفسیر /المیزان که تفسیر ایشان قرآن به قرآن واجتهادی و فلسفی میباشد، نظریات آیت الله ناصر مکارم شیرازی مؤلف تفسیر نمونه که تفسیر ایشان اجتماعی و تحلیلی است و نیز نظریات چند تن دیگر از مفسران و دانشمندان معاصر از جمله علامه محمد تقی جعفری و استاد قرائتی را بررسی میکنیم.

دیدگاه آیت الله مکارم شیرازی - تفسیر نمونه

منظور از «یوم»

واژه یوم در قرآن با تمام مشتقاتش 365 بار بکار رفته است. یوم به معنی روز است و معمولاً به فاصله زمانی از طلوع خورشید تا غروب و گاهی به مدت زمان هرچه طولانی باشد گفته می شود.¹ قبل از آفرینش زمین و آسمان، شب و روزی وجود نداشت، که اینها در آن آفریده شود. شب و روز از گردش زمین به دور خود و در برابر نور آفتاب به وجود می آید. به علاوه پیدایش مجموعه جهان در شش روز، یعنی کمتر از یک هفته

¹. راغب اصفهانی، ترجمه مفردات، ج 4، ص 551

چیزی است بر خلاف علم، زیرا علم می‌گوید میلیاردها سال طول کشید تا زمین و آسمان به وضع کنونی درآمد.

ولی با توجه به مفهوم وسیع کلمه (یوم = روز) و معادل آن در زبانهای دیگر، پاسخ این سؤال روشن است، زیرا بسیار می‌شود که (یوم) به معنی (دوران) به کار می‌رود، خواه این دوران یک سال باشد یا صد سال یا یک میلیون سال و یا میلیاردها سال.

الف - در قرآن صدها بار کلمه یوم و ایام به کار رفته است و در بسیاری از موارد به معنی شبانه روزی معمول نیست، مثلاً تعبیر از عالم رستاخیز به «يَوْمَ الْقِيَامَةِ» نشان می‌دهد که مجموعه رستاخیز که دورانی است بسیار طولانی به عنوان روز قیامت شمرده شده است. از پاره‌ای از آیات قرآن استفاده می‌شود که روز رستاخیز و محاسبه اعمال مردم پنجاه هزار سال طول می‌کشد «تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ»¹ «فرشتگان و روح (فرشته مقرب خداوند) به سوی او عروج می‌کنند در آن روزی که مقدارش پنجاه هزار سال است».

ب - در متن کتب لغت نیز می‌خوانیم که یوم، گاهی به مقدار زمان میان طلوع و غروب آفتاب گفته می‌شود و گاهی به مدتی از زمان، هر مقدار بوده باشد.

ج - در روایات و سخنان پیشوایان دینی نیز کلمه یوم به معنی دوران بسیار آمده است، چنان که امیر مؤمنان علی علیه‌السلام در نهج البلاغه می‌فرماید: «الْدَّهْرُ يَوْمَانِ يَوْمٌ لَكَ وَ يَوْمٌ عَلَيْكَ» «دنیا برای تو دو روز است، روزی به سود تو است و روزی به زیان تو».

از مجموع بحث فوق چنین نتیجه می‌گیریم که خداوند مجموعه زمین و آسمانها را در شش دوران متوالی آفریده است، هر چند این دورانها گاهی به میلیونها یا میلیاردها

¹. معارج: 4

². نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، حکمت 396

سال بالغ شده است و علم امروز هیچگونه مطلبی را که مخالف این موضوع باشد بیان نکرده است.^۱

آسمان‌های هفتگانه

در اینکه مقصود از آسمان‌های هفتگانه چیست؟ مفسران و دانشمندان اسلامی بیانات گوناگونی دارند و تفسیرهای مختلفی کرده‌اند. بعضی می‌گویند عدد هفت در اینجا به معنی عدد تعدادی (عدد مخصوص) نیست، بلکه عدد تکثیری است که به معنی تعداد زیاد و فراوان می‌باشد، و این در کلام عرب و حتی قرآن نظائر قابل ملاحظه‌ای دارد. مثلاً در آیه 27 سوره لقمان می‌خوانیم: «وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ» «اگر درختان زمین قلم گردند، و دریا مرکب، و هفت دریا بر آن افزوده شود، کلمات خدا را نمی‌توان با آن نوشت» به خوبی روشن است که منظور از لفظ «سبعه» در این آیه عدد مخصوص هفت نیست، بلکه اگر هزاران هزار دریا نیز مرکب گردد، نمی‌توان علم بی‌پایان خداوند را با آن نگاشت. بنابراین سماوات سبع اشاره به آسمانهای متعدد و کرات فراوان عالم بالا است بی آنکه عدد خاصی از آن منظور باشد.

آنچه صحیح به نظر می‌رسد، این است که مقصود از «سماوات سبع» همان معنی واقعی آسمانهای هفتگانه است. تکرار این عبارت در آیات مختلف قرآن، نشان می‌دهد که عدد «سبع» در اینجا به معنی تکثیر نیست، بلکه اشاره به همان عدد مخصوص است.^۲

در آیه «وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ»^۳ «ما بر بالای سر شما هفت راه (طبقات هفتگانه آسمان) قرار دادیم»، «طرائق» جمع (طریقه) به معنی راه یا به معنی طبقه است.

^۱. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج 6، ص 201

^۲. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج 1، ص 167

^۳. مومنون: 17

در صورت اول معنی آیه چنین می‌شود که ما هفت راه بالای سر شما آفریدیم، ممکن است این راهها طرق رفت و آمد فرشتگان باشد، و ممکن است مدار گردش ستارگان آسمان و بنا بر معنی دوم مفهومش این است که ما هفت طبقه (هفت آسمان) بر فراز شما آفریدیم.^۱ خداوند در آیه «وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا»^۲ می‌فرماید: «ما بالای سر شما هفت آسمان محکم بنا کردیم». عدد (هفت) در اینجا ممکن است عدد تکثیر باشد و اشاره به کرات متعدد آسمان، و مجموعه‌های منظومه‌ها و کهکشانها و عوالم متعدد جهان هستی داشته باشد، که دارای خلقتی محکم و ساختمانی عظیم و قوی هستند، و یا عدد تعداد.^۳

از آیات قرآن چنین استفاده می‌شود که تمام کرات و ثوابت و سیاراتی را که ما می‌بینیم همه جزء آسمان اول است، و شش عالم دیگر وجود دارد که از دسترس دید ما و ابزارهای علمی امروز ما بیرون است و مجموعاً هفت عالم را به عنوان هفت آسمان تشکیل می‌دهند. شاهد این سخن اینکه قرآن می‌گوید: «إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ»^۴ «ما آسمان پائین را با کواکب و ستارگان زینت بخشیدیم»^۵

آفرینش در شش روز (شش دوران)

قرآن کریم، مراحل و دوره‌های خلقت جهان را در آیاتی چند تذکر داده است. در هفت آیه از قرآن مجید خلقت آسمان‌ها و زمین مجموعاً شش روز بیان شده است. (54 اعراف و 3 یونس و 7 هود و 59 فرقان و 4 سجده و 38 ق و 4 حدید) ولی در سه مورد، علاوه بر آسمانها و زمین، «مَا بَيْنَهُمَا» (آنچه در میان زمین و آسمان قرار دارد) نیز به آن

^۱. همان، ج 14، ص 215

^۲. نبا: 12

^۳. همان، ج 26، ص 23

^۴. صافات: 6

^۵. همان، ج 1، ص 167

امیر المؤمنین علی علیه السلام در خطبه 1 نهج البلاغه مراحل و چگونگی خلقت آسمان ها و زمین را این گونه بیان می دارد: «سپس خداوند جوها را از هم شکافت و جوانب و ارتفاعات هوا را باز نمود. آب انبوه و پر موج و خروشان را که بر پشت باد تندوز و پر قدرتی قرار داده بود، در لابه لای فضاهای باز شده به جریان انداخت. با این باد تندوز آب را از جریان طبیعی بازداشت و آن گاه باد نیرومند را بر آب مسلط کرد و آب را در بالای آن قرار داد. فضا را در زیر باد پر قدرت باز، و آب در روی باد، جهنده و جنبان شد. سپس خداوند سبحان باد دیگری بیافرید که فرمانی جز به حرکت درآوردن آب نداشت، این باد دست به کار زد و تحریک آب را ادامه داد، جریان این باد را تند و منبعش و دور از مجرای طبیعی قرار داد. خداوند سبحان همان باد را به برهم زدن آب انبوه و برانگیختن امواج دریاها دستور داد، و چونان مشک شیر که برای گرفتن کره جنبانده شود آب را به حرکت و زیر و رو شدن درآورد. وزش باد بر آن آب چنان بود که در فضای خالی وزیدن بگیرد، آب در مقابل جریان باد مقاومتی از خود نشان نمی داد، آب را ختبه حرکت درآورده اولش را به آخرش و متحرکش را به ساکنش برگرداند. در این هنگام انبوهی از آب، سر به بالا کشید و کف بر آورد، خداوند آن کف را در فضایی باز و تهی بالا برد و آسمانهای هفتگانه را بساخت، پایین ترین آسمانها را از موجی مستقر بنا نهاد، که حرکت انتقالی به این سو و آن سو ندارد، و بالاترین آسمانها را سقفی محفوظ در مرتفع ترین فضا قرار داد، بی ستونی که آن را برپا دارد و بدون میخ و طنابی که آنها را به هم بپیوندد. آن گاه آسمان را با زینت و زیور ستارگان و روشناییها بیاراست، و خورشید را با فروغ گسترده و ماه فروزان را با روشناییاش در فلکی گردان و سقفی در دوران و صفحه ای منقوش با ستارگان به جریان انداخت».¹

¹. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، خطبه 1

ابتدا زمین خلق شد یا آسمان

در سوره فصلت آیات 9 الی 12 خداوند بیان میدارد که زمین پیش از آسمان آفریده شده است، ولی در سوره نازعات آیات 27 الی 30، (دحو الارض) پس از آفرینش آسمان صورت گرفته است. «ءَ اَنْتُمْ اَشَدُّ خَلْقًا اَمْ السَّمَاءُ بَنَاهَا ... وَ الْاَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا» «آیا آفرینش شما (بعد از مرگ) مشکل تر است یا آفرینش آسمان که خداوند آن را بنا نهاد؟... و زمین را بعد از آن گسترش داد».

در آیات سوره فصلت، کلمه «ثُمَّ» ظهور در این دارد که خلقت آسمانها بعد از زمین بوده و در آیات سوره نازعات، کلمه «بَعْدَ ذَلِكَ» ظهور دارد در اینکه خلقت زمین (که با دحو و گستردن آن یکی است)، بعد از خلقت آسمانها بوده، ولی ظهور جمله «بَعْدَ ذَلِكَ» روشنتر، و قویتر از ظهور کلمه «ثُمَّ» در بعدیت است.¹ عبارت «وَ الْاَرْضُ بَعْدَ ذَلِكَ دَحَاهَا» یعنی بعد از آن که آسمان را بنا کرد و سقفش را بلند نمود، و هر جزئی را در جای خود قرار داد، و شبش را تاریک و روزش را روشن ساخت، زمین را بگسترانید.²

هدف خلقت

خداوند حکیم است و ممکن نیست این عالم بزرگ را بدون هدف بیافریند، این هدف در صورتی تأمین خواهد شد که این عالم مقدمه‌ای باشد برای جهانی وسیعتر و گسترده‌تر، جهانی که به ابدیت بپیوندد، و مشروعیت عالم دنیا را توجیه کند. حکمت آفریدگار ایجاب می‌کند که آفرینش جهان هدفی داشته باشد و این هدف بدون جهان دیگر حاصل نمی‌گردد چرا که چند روز زندگی دنیا بی‌ارزش تر از آن است که بتواند هدف این آفرینش بزرگ باشد.³

¹. موسوی همدانی، ترجمه تفسیر المیزان، ج 17، ص 553-554

². همان، ج 20، ص 308

³. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج 19، ص 265

قرآن کریم در چهارده مورد اشاره میکند که آسمانها و زمین به حق آفریده شده‌اند. از جمله آیه 85 سوره مبارکه حجر که خداوند میفرماید: «وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ» «ما آسمانها و زمین و آن چه را میان آن دو است، جز به حق نیافریدیم». یعنی هم نظام حاکم بر آنها حق و حساب شده است، و هم هدف آفرینش آنها حق است، و به همین دلیل، این نظم شگرف و آفرینش دقیق و منظم، دلیل روشنی است بر آفریدگار دانا و توانا. خدایی که او حق است و حقیقت حق، اوست، و هر چه جز او است و با او پیوندی ندارد، باطل و بیهوده است.¹

مساله معاد پیوند نا گسستنی با مساله آفرینش جهان و بیان هدف خلقت دارد، زیرا آفرینش جهان هدفش تکامل انسانها است و تکامل انسانها به خاطر آماده شدن برای زندگی در یک جهان وسیع تر و متکامل تر است.²

نتیجه گیری

این مقاله نظرات مفسران معاصر را درمورد خلقت آسمانها و زمین و هدف از خلقت آنها را بررسی میکند. این مسله بسیار بالارزشی است و در قرآن مجید اموری به عنوان هدف از خلقت بیان شده، خداوند از آفرینش آسمانها و زمین و این جهان با عظمت هدف و غرضی داشته، از جمله آزمایش و امتحان بندگان و جدا کردن خوب از بد و وعده بهشت به خوبان. خداوند خواسته، ما انسان ها از این جهان با عظمت، با آن نظم و هماهنگی که بین کرات و سیارات و موجودات عالم است، به وجود خالقی قادر و توانا و مدبر پی ببریم و در برابر اوسر فرود آوریم و خاضعانه او را ستایش کنیم و از این طریق، راه کمال و سعادت را برای خود فراهم آوریم. به طور خاص میتوان گفت هدف خداوند از آفرینش این جهان،

¹. همان، ج 11، ص 127

². همان، ج 9، ص 27

وجود مقدس پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه وآله و ائمه معصومین علیهم السلام میباشند، زیرا آنها آئینه تمام نمای خداوند هستند

طبق آیات قرآن، آسمان ها و زمین در طی شش روز (دوران) آفریده شده اند، کلمه روز (یوم) معانی مختلفی دارد و در مورد آفرینش جهان، به معنای دوران می باشد. از شش دوران خلقت، دو دوران مربوط به آسمان ها، دو دوران مربوط به زمین و دو دوران مربوط به اقوات و نیازمندی های روی زمین است که هر دورانی از آفرینش ممکن است میلیونها سال به طول انجامیده باشد. طبق آیه 11 سوره فصلت، آسمان ها در ابتدا به صورت گازی شکل بوده اند و سپس طی مراحل به صورت جامد در آمده اند و خداوند آفرینش تمام موجودات را از آب دانسته است و همانطور که در تفسیر المیزان آمده خدای تعالی در وقتی و در حالی به خلقت آسمان ها و زمین پرداخت که عرشش بر آب بود، و بر آب بودن کنایه است از اینکه مالکیت خدای تعالی در آن روز مستقر بر این آب بود و آن همان آبی است که ماده حیات و زندگی است.

منابع و مأخذ

※

- 1- جعفری، محمد تقی، آفرینش و انسان، چاپ دوم، مرکز مطبوعاتی دارالتبع اسلامی، قم، 44.
- 2- خانی، محمد رضا؛ حشمت الله ریاضی، ترجمه بیان السعاده، 14 جلد، چاپ اول، چاپ و انتشارات پیام نور و ارشاد، تهران، 1372.
- 3- دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، موسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین، قم، 1383.
- 4- رازی، امام فخر، التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)، 22 جلد، چاپ چهارم، مرکز النشر، 1413 ق.

- 5- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن، ترجمه و تحقیق غلامرضا خسروی حسینی، 4 جلد، نشرالمکتبه المرتضویه لاحیاء آثار الجعفریه، تهران، 1383.
- 6- صدر الدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، تفسیر القرآن الکریم (ملاصدرا)، 7 جلد، نشر بیدار، قم، 66.
- 7- عروسی هویزی، عبد علی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، 5 جلد، چاپ چهارم، نشر مؤسسه اسماعیلیان، قم، 1415 ق.
- 8- قرائتی کاشانی، محسن، تفسیر نور (قرائتی)، 10 جلد، چاپ یازدهم، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، تهران، 1383.
- 9- قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، 7 جلد، چاپ ششم، دارالکتب الإسلامیه، تهران، 1371 ش.
- 10- قرشی، سید علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، 12 جلد، چاپ سوم، نشر بنیاد بعثت، تهران، 1377 ش.
- 11- کلینی، محمد بن یعقوب، کافی، دارالکتب الاسلامیه، تهران، 1389.
- 12- مصطفوی، حسن، تفسیر روشن، 16 جلد، چاپ اول، مرکز نشر کتاب، تهران، 1380.
- 13- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، 27 جلد، چاپ اول، دارالکتب الإسلامیه، تهران، 1374 ش.
- 14- موسوی همدانی، سید محمد باقر، ترجمه تفسیر المیزان، 20 جلد، چاپ پنجم، دفتر انتشارات اسلامی، قم، 1374 ش.
- 15- نرم افزار جامع تفاسیر نور، مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی.
- 16- نرم افزار المائده، شرکت پیغام نور رایانه.